

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Юнгера Михайла Белловича «Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968-1990 рр.)», представлене на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія

Дисертація Юнгера Михайла Белловича торкається актуальної наукової проблеми: зародження, розвитку й змінення опозиційних сил, демократичного крила правлячої партії, відданих національним і прогресивним інтересам народу і країни; переростання громадських рухів у політичні партії та їх вирішального внеску у забезпечення в Угорщині мирного переходу від комуністичного режиму до правового демократичного устрою. Грунтовне доведення домінування у цих суспільних сил усвідомленої необхідності проведення докорінних реформ саме у мирний, еволюційний, а не революційний спосіб, і здійснення цього на практиці є вагомим поповненням знань у царині модернізації суспільства нової епохи.

Актуальність дисертаційного дослідження, його наукова новизна, рівень проведеної аналізу, отримані результати, їх практична значимість не викликають сумнівів. Визначення мети наукової роботи, завдань, вибір її хронологічних рамок обґрунтовані і успішно розв'язані. Позитивної оцінки заслуговує продемонстрована авторська спроможність: розкрити причини наростання впливу опозиційних і прогресивних сил у житті суспільства; демонструвати постійну еволюцію їх політичних завдань від започаткованої у 70-і рр. доцільності демократизації соціалістичної моделі до визнання у кінці 80-х рр. необхідності її цілковитого демонтажу і запровадження правової демократичної держави; розглядати наслідки докорінних суспільних перетворень в країні у їх нерозривній єдності та суперечності (с.6,74-76,84).

До заслуг дисертанта слід віднести ретельне опрацювання великого масиву праць сучасних провідних вчених Угорщини, України, РФ, західноєвропейських країн, що торкаються цього наукового напряму. Природно, що ключове місце в історіографії посіли роботи угорських вчених, опрацювання яких допомогло розкрити дану тему комплексно і всебічно. Звичайно, чільне місце в історіографії посіли роботи Д.Лукача та І.Бібо - духовних лідерів опозиції, видатних ревізіоністів тоталітаризму (с.33.-34). Важливу частку складають матеріали Державного архіву Угорщини (35 справ) та опубліковані документи, твори лідерів та активістів опозиційного руху, а також матеріали нелегальних видань угорської опозиції (самвидаву).

Результатом багатої джерельної бази стало належного рівня дослідження і об'єктивна оцінка головних політичних і філософських ідей двох основних опозиційних сил: ліберально-модерністської (урбаністичної) та національно-патріотичної (народницької), які рівною мірою стояли на демократичних позиціях і прагнули до прогресивних перетворень, усунення нелегітимного режиму, подолання відставання країни від Західної Європи; а також посилення захисту прав угорських меншин у сусідніх країнах (с.11).

З матеріалів дисертації випливає, що деморалізоване катастрофічними наслідками війни, диктатурою Ракоші, зметеною народним повстанням 1956 року, угорське суспільство поступово й на тривалий час прийняло режим Я.Кадара з національними особливостями і демонструвало до нього свою лояльність. Добре розкрито причини вузькості соціальної бази опозиційних сил, незважаючи на радикалізацію їх політики. На широкому документальному фоні доводиться, що відносно м'яка і компромісна політика правлячої УСРП, починаючи з середини 60-х рр. і до кінця 80-х рр., успішні результати соціально-економічного розвитку нівелювали

можливості для масової підтримки опозиції. Правляча партія не вдавалася до репресій проти політичної опозиції, діяла виважено й конкурувала з опозиційними проявами, визнаючи право на альтернативне мислення і свободу критики. Протидія опозиції зводилася до аргументованих дискусій, політичного впливу, репресії не допускалися. Реальні доводи опозиції про не легітимність режиму, вимоги повернутися до багатопартійного народно-демократичного устрою 1945-1947 рр., визнати події 1956 року не як контрреволюцію, а як народне повстання і революцію, не знаходили належного суспільного відгуку(с.109-110,113,192-193).

Слід при цьому відзначити, що дослідження Угорської революції 1956 року та участі СРСР у збройному придушенні Революції, дозволило автору віднайти аналогії суспільно-політичного характеру з подіями Революції Гідності в Україні 2014 року, що сприяло інформаційно-роз'яснювальній роботі з угорською аудиторією під час виконання автором обов'язків Тимчасового повіреного у справах України в Угорщині (2014-2016 рр.).

Обґрунтованими виглядають висновки автора ї про те, що лише після чехословацьких подій 1968 року угорська опозиція переконалася у неможливості реформування моделі соціалізму (с.38); а відміна під натиском СРСР економічних реформ в Угорщині на початку 70-х рр. струснула угорське суспільство, прискорила масовий перехід інтелігенції в ряди опозиції, яка вважала, що перспективи марксизму-ленінізму стали ірреальними, а у її діяльності задомінувала політична складова (с. 50-53).

До заслуг автора слід віднести висвітлення нелегальної видавничої діяльності опозиції з кінця 70-х рр., у роботах якої доводилася не легітимність соціалізму в країні, велася робота за визнання подій 1956 року народним повстанням, Угорською

революцією, вимагалося відновлення демократичних інституцій та багатопартійної системи до 1948 року, доведення необхідності реформування соціалістичної моделі і запровадження устрою за зразком західної демократії (с.75-76). Цінними є матеріали про діяльність опозиції в інших країнах, у тому числі й в СРСР, зокрема чільне місце посіла інформація про рух шістдесятників в Україні. І хоча доробок самвидаву Угорщини не набув такого ефекту як незалежна преса у Польщі, відзначає автор, проте його інтелектуальна сила та радикальне спрямування формували в країні «переконання у можливість та необхідність значного реформування соціалізму радянської моделі» (с.85).

Служними є положення, що демократичні процеси, які швидко розвивалися в СРСР, дали поштовх для аналогічних тенденцій і в інших країнах соціалістичної системи, у т.ч. й в Угорщині (с.149,152,154,159). Ця позиція набула належного розвитку у дослідженні. Зокрема, з роботи випливає, що у 80-і роки трансформаційні перетворення у соціалістичних країнах Європи, у тому числі й в Угорщині, ставали невідворотними, це визнавалося у всіх країнах співдружності, у тому числі й в СРСР. Неминучість змін, їхнє одночасне започаткування і здійснення у всіх країнах Центрально-Східної Європи та СРСР періоду М.Горбачова, фактори взаємного позитивного впливу стали доленосними й вирішальними для успішної реформації у всіх державах посткомуністичного простору у світі.

Обґрутованими є положення, що з нарощуванням негативних тенденцій у політичному, економічному та духовному житті соціалістичних країн у 80-і роки, у тому числі й Угорщини, демонтаж цієї моделі ставав неминучим, вплив опозиційних сил в країні почав стрімко знаходити широку підтримку в суспільстві. На значному документальному фоні висвітлюється конструктивна роль усіх

сусільно-політичних течій (традиційно народницької, ліберально-демократичної, соціалістичної та правоцентристської), кожна з яких, сформувавшись у самостійну політичну партію у 1988 році, відіграла важливу, а на певних відрізках, й провідну роль у здійсненні докорінних перетворень. Політичні платформи УДФ, СВД, ФІДЕС, УСП, як цілком слушно відзначає дисертант, збігалися у більшості позицій щодо необхідності: зміни соціалістичного устрою і запровадження правової й демократичної моделі, відновлення парламентської демократії на основі багатопартійності, забезпечення незалежності та суверенітету Угорщини, захисту прав угорських меншин у сусідніх країнах від насильницької асиміляції та обмеження прав, повернення Угорщини до Європи, набуття членства у євроатлантичних структурах (с. 147).

М.Б.Юнгер ґрунтовно і детально розкрив процеси плавного переходу у 1989-1990 рр., упродовж 10 місяців, від комуністичної диктатури до правового демократичного суспільства, запровадження парламентської форми правління, модифікації Конституції та проголошення Угорської Республіки; переконливо довів, що серед факторів, які забезпечили політико-правові та соціально-економічні умови для мирної трансформації в країні, велику й позитивну роль відіграли переговори у форматі Національних круглих столів за участю опозиційних партій та демократичного крила правлячої партії. Дисертант вірно відзначив основні причини мирної зміни влади: конкурючи між собою правляча УСРП та опозиційні партії упродовж осені 1989 р., прийняттям радикальних рішень для нейтралізації суперника і досягнення політичних цілей, відіграли вирішальну роль у прискоренні переходу до нового устрою; а тривалі і конструктивні переговори опозиції та представників правлячої партії у рамках Національного круглого столу, що завершилися мирною «договірною

революцією», засвідчили про відданість усіх сторін національним і державним інтересам (с.19,195,196-197).

Необхідно погодитися з автором і в тому, що правляча УСРП своєю компромісною політикою, користуючись широкою підтримкою мас і не вдаючись до знешкодження опозиційних груп, сприяла кристалізації у своїх рядах потужних реформаторських сил. Все це заразом стало предтечею мирної і плавної зміни устрою в інтересах угорського народу і країни (с. 197).

Належним чином обґрунтовано закономірну перемогу УДФ на перших демократичних парламентських виборах 1990 року, який був більш знакою у суспільстві силою, мав всі ознаки радикалізму, внаслідок цього став широко підтримуваною політичною силою у суспільстві. Популярність опозиційних партій упродовж 1989 - початку 1990 рр. подвоїлася, а соціалістів-реформаторів та інших лівих партій вона не підвищилася (с.182).

Слід підтримати й загальні висновки дисертації, що у період підготовки до демонтажу соціалістичної системи та запровадження нового устрою усі впливові політичні сили, як опозиційні, так і соціалістичного світогляду прогресували у своєму політичному відношенні від догматичних, загальнотеоретичних і глобальних цінностей до загальнодержавних і патріотичних, що випливали з особливості історичного розвитку Угорщини у ХХ ст. Симптоматично, що саме національно-християнська течія не тільки не втратила в Угорщині своєї ідеологічної привабливості та підтримки більшості суспільства, а й у нинішні часи набула піднесення, що свідчить: вона найбільш повно задовольняє суспільний запит саме на таку ідеологему.

На належному рівні висвітлено внесок опозиційних сил в активізацію національної політики УСРП по захисту прав угорських національних меншин у сусідніх країнах, яка з 1968 року набула

піднесення як протидія наростанню насильницької асиміляції угорців в Румунії та Чехословаччині. Вже у той час в Угорщині сформувалися ідеї духовного єднання розчленованої угорської нації, суть яких зводилася до того, і це дисертанту також вдалося добре розкрити, що де б угорці не проживали, громадянами якої б країни не були, вони мають бути членами однієї мовної, духовної, а тому єдиної національної спільноти (с. 60-62).

Співпраця опозиції та партійної влади у питанні захисту прав закордонного угорства поступово ставала все конструктивнішою (с.88, 100). Вперше ідею автономії для закордонних угорців та важливість її забезпечення озвучили ліберальні демократи у 1982 році, як альтернативу асиміляційній політиці сусідніх країн щодо угорських меншин. На конкретних прикладах підтверджується активізація, починаючи з 1984 р., організаційної та інституціалізаційної роботи правлячої партії із закордонним угорством. Ще напередодні зміни режиму, у 1988 р. урядом УНР було визнано, що закордонні угорці є частиною угорської нації (с. 92,96,133).

Уважне вивчення змісту дисертації, реферату та публікацій здобувача дає усі підстави стверджувати, що сформульовані у них головні положення та висновки є вагомими, доведеними й самостійними, носять завершений характер. Об'єктивне висвітлення трансформаційних перетворень в Угорщині та їх результатів в сукупності дозволили позитивно вирішити складну й актуальну науково-практичну проблему.

Отже, дослідження здійснене на належному професійному рівні, усі його розділи і підрозділи завершуються узагальненнями, що логічно випливають із змісту матеріалу і відповідають поставленим завданням. Зміст автореферату відображає основні положення дисертації, а наукові публікації: у шести фахових виданнях, одна з яких в угорському журналі;

а також оприлюднені й опубліковані матеріали чотирьох наукових конференцій з історичних наук, розкривають її зміст достатньою мірою.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Юнгера М.Б., вважаємо за потрібне висловити ряд критичних зауважень та рекомендацій. Деякі положення дисертації потребують додаткової аргументації, окремі положення є дискусійними і можуть бути предметом подальшого обговорення, у тому числі й під час захисту роботи.

1) Основним завданням історичного дослідження є вивчення і здійснення критичного аналізу літератури та першоджерел. Доцільним було б в історіографічному розділі більш критично оцінити використані у роботі наукові праці (с. 25-36). Не зовсім вдалим є розміщення вагомих висновків у 1 розділі (с.28-29), вони мали б бути у загальних висновках до дисертації (с.189-190). Обґрунтовані 1-3 пункти якісних висновків 4 розділу (с. 186-187) частково перегукуються з пунктом 7 загальних висновків дослідження (с.196). Варто було б їх більш уніфікувати і подати у загальних висновках.

2) Вважаємо, що більше уваги слід було б приділити встановленню причин, чому сильні угорські партії минулого – Партія незалежних дрібних господарств, Комуністична партія, Соціал-демократична партія, Національна селянська партія – втратили політичну вагу і не склали конкуренції молодим опозиційним партіям. Після Революції 1956 року і особливо у 80-і роки в угорському суспільстві складалася інша політична структура. Саме поява нових опозиційних сил і прогресивного крила правлячої партії та їх співпраця стали оптимальною умовою для успішного проведення реформації.

3) Розробка теми здійснювалася переважно на прикладі діяльності перших двох напрямків – народницького на урбаністичного, що мали великі історичні традиції в країні. Не зовсім виправданими були спроби залишати поза належною увагою діяльність правоцентристського

опозиційного спрямування Союзу молодих демократів «ФІДЕС», який у 20-і роки ХХІ ст. став найвпливовішою політичною силою країни, відіграв велику роль у суспільно-політичних перетвореннях країни на завершальному етапі, у справі консолідації та духовного об'єднання угорської нації всередині країни та закордонних частин угорства у сусідніх державах.

4) Автор вірно відзначає, що загальна тенденція у нинішній Угорщині формується явно не на користь ліберальних цінностей (с.186). Це закономірне явище в історії угорської нації та держави мало б отримати більш детальне наукове підкріplення, а зроблені вагомі висновки щодо цього мали б посісти місце у загальних висновках всієї роботи.

5) Варто було б більшу увагу приділити теорії «третього шляху» розвитку, навколо якої у ХХ ст. і до нинішнього часу у країнах ЦС Європи, у тому числі й в Угорщині, тривають дискусії між її прихильниками та противниками. Послідовники цієї теорії завжди були представлені високими авторитетами. Достатньо вказати на І. Бібо, Д.Ійеша та Л. Немета.

6) У ході дискусії доцільно було б почути думку здобувача щодо еволюції поглядів відомих політичних постатей і суспільствознавців - А.Хегедюша та Й.Сігеті, які посідали помітне місце серед опозиції 60-70-х років, але цілковито відійшли від політичної діяльності у 80-і роки.

7) В окремих місцях зустрічаються описки, неточні формулювання. Так, замість вживаного терміну «радянська світова система» (с.7,126) вдаліше було б її назвати «світова соціалістична система»; в Угорщині у 60-80-і роки реалізовувалася «не радянська модель соціалізму» (за автором), така оцінка більше відповідає періоду до 1956 року. Після Революції 1956 року угорська модель соціалізму значно відрізнялася від моделей інших країн, не кажучи вже про СРСР (с.7); поняття партійний

«конгрес» краще замінити на партійний «з'їзд» (с.91,96, 153, 175-176); замість терміну «Угорська національна академія наук» точніше вживати «Угорська академія наук», бо у назві цієї інституції слово «національна» відсутнє (с.5).

Подібні зауваження і пропозиції не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, значною мірою зумовлені складністю теми дослідження.

Підсумовуючи вищевикладене, хочу відзначити, що дисертаційне дослідження Юнгера Михайла Белловича містить обґрунтовані та достовірні наукові результати та висновки і відповідає положенням пунктів 9 та 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України за №567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України за №656 від 19 серпня 2015 року та за №1159 від 30 грудня 2015 року), а його автор – Юнгер Михайло Беллович – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія.

**Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»**

М.С.Держалюк

4 квітня 2018 року



І.І.Ракишевський
В.В.Солов'янко
М.Кулук